

RECENZIE/REVIEW/KRITIK

ŠTĚPÁNEK, Pavel. *Kapitoly z dějin česko – španělských styků a vztahů*. Praha: Karolinum, 2018, 282 s. ISBN 978-80-246-3671-9.

Uplatňovanie komparatívnej metódy sa v poslednom čase teší zvýšenej pozornosti členov historickej obce. Na jej obdivuhodnú pestrosť i možné úskalia, ktoré môžu zhatiť úsilie bádateľa, nedávno podnetne upozornil Miroslav Hroch. Predložená práca predstavuje súbor štúdií autora za posledné dve decéniá: 1996 – 2015. Za spoločný menovateľ všetkých publikovaných textov možno označiť časový rámec – ranný novovek (čiže 16. až 18. storočie) a porovnanie vývoja dvoch území, geograficky síce značne vzdialených, no spojených vládou jednej – konkrétne habsburskej – dynastie: španielskeho kráľovstva a krajín koruny českej. Autor ponúkol pestrú škálu otázok, či už zo sféry politickej, umeleckej, náboženskej, diplomatickej, alebo kultúrnej a venuje sa im skutočne erudovane.

Ferdinand I. Habsburský sa narodil v mestečku Alcalá de Henares a pôvodne sa mal stať španielskym kráľom. Jeho brat, rímsky cisár Karol V., mal podľa dobovej propagandy pôsobiť ako pokračovateľ slávy starého Ríma, ba priam ako Mars, ochranca Európy pred moslimským (konkrétne osmanským) nebezpečenstvom. S mladým mužom prišiel aj významný humanistický vzdelanec, Cristobal de Castillejo, ktorého napokon smrť zastihla v Prahe. Niektorí členovia španielskej nobility vstúpili do zväzkov s českými náprotivkami a položili tým základ tzv. „španielskej strany.“ Ferdinandov syn Maximilián (Karolov bratranec a neskôr i švagor) sa oženil s princeznou Máriou (cisárovou dcérou), takisto pochádzajúcou z Iberského polostrova. Po Tridentskom koncile (1545 – 1563) duchovní priamo uznali obrazy a sochy za hodné úcty i vzývania a označili ich za sväté predmety. Bitke pri Lepante (1571) zasa nemožno uprieť jeden často opomínaný rozmer: ukázala, že Osmanov možno poraziť. Filip II. síce pôvodne počítal s tým, že po ňom získa trón Rudolf, ale z uvedeného plánu zišlo, keď si vzal jeho sestru Annu, ktorá mu povila štyroch synov – hoci z nich napokon prežil iba jediný. Práve on – Filip II. – založil Matematickú akadémiu i Štátny archív. Španielska misia v českom hlavnom meste zamestnávala až 60 osôb, pričom dorozumievací jazyk predstavovala španielčina. Pojem „španielsky“ sa stal synonymom termínu „prepychový.“ Rudolf si prial, aby sa Pražský hrad s katedrálou sv. Víta duchovným významom vyrovnal El Escorialu s katedrálou sv. Vavrinca. Platila navyše zásada, že „Čechy sú pre Habsburgovcov rovnako dôležité, ako (vtedy ešte existujúce) Nizozemsko.“

Podľa autora Elio Antonio de Nebrija dokončil formovanie „svojho“ etnika vydaním prvej španielskej gramatiky (1492; vypočítal aj trvanie dňa na celom

„starom kontinente“). Karol V. síce túto reč pôvodne neovládal, no po bitke pri Mühlbergu (1547) už odmietol komunikovať s protestantskými stavmi iným jazykom. Baldassare Castiglione zasa v rovnomennom diele (už z roku 1524) požadoval, aby ho ovládal každý dvoran. Luis de Leon založil tzv. „salamanskú školu,“ spájajúcu v literatúre „klasickú formu s novým duchom.“ Fernando de Herrera stál naopak pri zrode „sevillskej školy,“ typickej dokonalou formou a pátosom. Významnými počinmi síce ostávajú viaceré pastierske i rytierske romány, no skutočný klenot – typický výlučne pre Španielsko – predstavuje román pikareskný, čiže opisujúci život „potulného darebáka.“ V krajine pôsobilo (1616) už 32 univerzít z ktorých úplné vzdelanie poskytovali tri – a z nich Salamanca aj žetnám. Zmienku si nesporne zaslúži aj Andrés Laguna, ktorý pri zámku v Aranjuez zriadil vôbec prvú botanickú záhradu.

Priam symbolicky spadá presídlenie cisárskeho dvora do Prahy do rovnakého času, ako sa podarilo dokončiť Escorial (1563, budovaný na počesť víťazstva nad Francúzmi v deň sv. Vavrinca (10. 8. 1557) s pôdorysom o rozmeroch 207 x 161 m). Už v tomto období si zúčastnení jasne uvedomovali rozdiely medzi katalánskou a španielskou identitou. Vyslanec Don Baltazar Zuñiga y Fonseca získal značný vplyv a navrhol dokonca, aby sa Filip III. uchádzal aj o českú korunu. Univerzitný profesor Rodrigo de Arriago sa stal natoľko slávnym, až vzniklo príslovie: „vidieť Prahu a počuť Arriagu.“ Najvyššieho vnímal už iba ako „súčno medzi inými súcnami.“ Osobnú odvahu prejavil aj tým, že sa – už po ich odsúdení inkvizíciou – zastal názorov Giordana Bruna a Galilea Galileiho.

Španielsko značnú časť vlády Filipa II. (1555 – 1588) pôsobilo ako prvoradá veľmoc, no prišlo obdobie pomalého ústupu z pozícií (1588 – 1648). Už Ferdinand I. získal Neapolské kráľovstvo (1504) a pripojil Navarru spolu s Baskickom (1511). Regent – kardinál Cisneros – zaútočil na Maroko (1509 – 1510), čím španielske sily prvý raz vstúpili na africkú pôdu. A práve po Filipovi II. nesú názov Filipíny (získané 1565 – 1571). On určil, že hlavným mestom sa stane namiesto Toleda Madrid (1561) a zbral Portugalsko (odvolávajúc sa na príbuzenské vzťahy, 1580). Svoju dcéru, Izabelu Kláru Eugéniu, plánoval vydať za budúceho cisára Rudolfa, no po jeho odmietnutí ruku infantky získal jeho brat Albert. Podobne, ako jeho otec Karol V. a vnuk Filip IV., aj on vášnivo zbieral umelecké diela. Typickým znakom habsburského portrétu sa pritom stalo, že ak divák hľadá na poprsie, zdá sa mu, akoby sa pred ním buď vypínala mohutná postava, alebo akoby pred vyobrazeným kľáčal.

Keď sa stal Ferdinand I. českým kráľom, na tunajšie stavy zrejme silno pôsobila pomerne nedávno ukončená rekonquista. Karol V. pritom o tri roky neskôr (1529) poslal na obranu Viedne aj španielske oddiely. Španielska móda zvýrazňovala hodnoty dvorana: majestát, okázalosť, opatrnosť, veľkoleposť, vznešenosť a zdržanlivosť. Samotné kordovánky – topánky z mäkkej farebnej kože – majú pôvod až v ďalekej Cordobe.

Zaujímavým ostáva tiež fakt, že „predstavený“ kostola v Starej Boleslavi prosil pri jeho výstavbe (konkrétne 1616) o príspevok samotného Filipa III., ten však na výťah žiadosti lakonicky uviedol: „Prehliada sa, pretože nemožno prispieť každému. Ja, kráľ.“

Benediktínske opátstvo Panny Márie a sv. Hieronyma sa práve v 17. storočí začalo skrátene nazývať Emauzy. Z vďaky za víťazstvo nad Švédmi pri Nordlingene (5. 9. 1634) ho Ferdinand II. daroval členom spomínaného rádu, ktorí doputovali z Montserratu. Jeho manželka, infantka Mária, zasa z obáv pred ťažkým pôrodom sľúbila, že si takto uctí montserratskú čiernu Madonu (patrónku Katalánska, ktorej obraz si vyžiadal umierajúci Karol V., pričom práve pred jej soškou vykonal životnú spoveď Ignác z Loyoly). Obaja manželia jej navyše ďakovali za záchranu života pri prepadnutí lupičmi. Škóti si nárokovali, že Emauzy založili práve ich predchodcovia. Väčšina tunajších mníchov, hovoriacich španielsky, pochádzala však z Kastílie. Vojvoda Albrecht z Valdštejna uvažoval nad založením pútnického miesta, takisto zasväteného „čiernej Madone,“ v Bezděži, no svoj zámer nestihol uskutočniť.

Habsburská monarchia ostávala (1526 – 1621) personálnou úniou. Ferdinand I. vymenoval za miestodržiteľa Čiech svojho druhorodeného syna rovnakého mena a prial si – rovnako, ako jeho manželka, Anna Jagelovská a syn Maximilián – odpočívať na Pražskom hrade. Vyhotovenie spoločného náhrobku sa významnému nemeckému sochárovi Alexandrovi Colinovi podarilo dokončiť až po 23 rokoch práce (1589).

Maliar Karel Škréta (1610 – 1674) sa so španielskym umením zoznámil pravdepodobne v Itálii. Portrétoval viacero členov nobility, honosiacich sa Rádcom zlatého rúna. Šlo o najvyššie vyznamenanie, udeľované až do vymretia tunajšej vetvy Habsburgovcov (1700) priamo panovníkom. Umelec však uplatnil mnoho zaujímavých motívov – medzi nimi aj nahradenie pasažierov loďe Argo členmi dobovej šľachtickej rodiny. Vyhotovil tiež ozdobné pohrebné lešenie, tzv. castrum doloris (= hrad smútku), pre rakvu manželky Ferdinanda III., Máriu Annu Španielsku. Spomínaná dáma skonala vo vysokom stupni tehotenstva – a za zmienku snáď stojí, že práve veľmoc na Iberskom polostrove presadzovala nepoškvrnené počatie Panny Márie.

Jezuita Jakub Kresa sa podieľal na založení katedry matematiky pre námorníkov v Cádize Karolom II. (1698). A keďže preložil diela slávneho starogréckeho „kolegu“ do španielčiny, dostal prezývku „Euklides Západu.“ Vyučoval aj výnimočne nadaného maliara Antonia Palomina. Skvelo sa orientoval v astronómii i architektúre, vďaka čomu ho poverili kontrolou základov katedrály v Zaragoze a odstránením ich chýb. V Španielsku pobudol celkovo 23 rokov (1688 – 1701 a 1704 – 1714), pričom napokon sa stal spovedníkom princa Karola (neskoršieho kráľa Karola III./VI., otca Márie Terézie). Po skončení vojny o španielske dedičstvo požiadal o uvoľnenie so služby a vrátil sa domov.

Kým v prípade kostolíka v Lomci nevieme povedať nič bližšieho než, že španielske vplyvy sú na jeho architektúre zjavné, vo svätostánku reformných trinitárov v Novom Meste Pražskom naopak niet o čom pochybovať. Samotný rád i jeho predstavení počas 18. storočia mali španielsky pôvod, pričom sa všetci venovali vykupovaniu osôb, nachádzajúcich sa v zajatí Osmanov „aj za cenu straty vlastnej slobody,“ ak by sa im nepodarilo získať dostatok financií. Socha Krista, ktorú nachádzame v miestnej svätyni, predstavuje variant jeho zobrazenia, vyhotoveného za podpory španielskej rodiny Medinaceli. Zdobí ho fialový plášť,

pričom vlasy i pleť autor vyhotovil tmavé. Chorí, ktorí sa pozreli na jeho fialový šat, dosiahli údajne uzdravenie.

Hoci hlavným mestom Moravy býval Olomouc, ako „moravský Escorial“ súčasníci občas vnímali Hradisko. Obľube sa tu tešili nielen svätci španielskeho pôvodu, ale dokonca i viaceré španielske tance. Niet sa preto čomu čudovať, ak na danom území nachádzame rehole španielskej proveniencie. Samotný generál rádu napríklad odsúhlasil pôsobenie jezuitov v spomínanom Olomouci.

Piaristi bývali vnímaní ako „reformovaní jezuiti.“ Duchovné cvičenia – tak jezuitov, ako aj piaristov – zohrávali v barokovej kultúre významnú úlohu. A kým prvá z reholí sa venovala predovšetkým vysokému školstvu, druhá kladla dôraz na základné a stredné. Práve piaristi sa usadili aj na dnešnom slovenskom území: nachádzam ich najsamprv v Prievidzi (povolání sú sem roku 1666), neskôr napríklad aj v Brezne, Nitre či Svätom Jure. Zaujímavosťou ostáva, že v prievidzskom kostole zobrazili sv. Jána Kalasánskeho, zakladateľa rádu, ako svätého, hoci v danom okamihu sa ešte neuskutočnila jeho beatifikácia.

Sv. Terézia z Ávily si získala zvláštnu úctu u karmelitánskej rehole – a práve karmelitánska spiritualita sa stala najrozšírenejšou hneď po jezuitskej. Mystika rádu kladie dôraz predovšetkým na lásku – rovnako, ako spomínaná svätica. Na vyobrazeniach jej srdce (sídlo dobročinnosti, lásky, porozumenia, súcitu a vrúcnosti) prebodáva šíp, symbol kajúcnosti a ľútosti, ale tiež – hoci zriedkavejšie – i samotného Krista. Ako podnetné vnímam tiež zistenie, že karmelitánky z Poľska sa pred nepriaznivou situáciou doma na istý čas (1655 – 1657) utiahli do kláštora na pražskej Malej strane.

Hoci sa sv. Izidor roľník netešil v Čechách vonkoncom takej obľube, ako napríklad sv. Ján Nepomucký, jeho kult sa rozšíril nielen na vidieku, ale i v samotnej Prahe. A spolu s manželkou Máriou ponúkli vzor šťastného manželstva i napriek chudobe.

Prekvapilo ma, koľko svätostánkov na území Čiech a Moravy zasvätili sv. Jakubovi zo Santiaga de Compostela – a ešte viac upútal fakt, že sú od seba vzdialené neraz len 40 či 50 km, teda tak, aby dva z nich bolo možné dosiahnuť za jeden deň chôdze v letnom období. Hodno takisto poznamenať, že na Červenom Hrádku našiel dočasné ubytovanie samotný španielsky kráľ.

Rozsiahly poznámkový aparát značne obohacuje základný text. Autor sa autor usiluje vyvrátiť hlboko zakorenené mýty – napríklad o prevažne negatívnom vyznení vlády i charakteru Filipa II. Neopomína zmienky o kontaktoch monarchu aj jeho otca Karola V. s poprednými európskymi alchymistami. Ako dôležitý symbol sa vyzdvihnutia dočkali Šalamúnov chrám v Jeruzaleme – predobraz Escorialu a takisto hradu v Caravace, lebka – nie ako znak pominuteľnosti, ale nebeskej klenby (pretože sa v rámci tela nachádza najvyššie) či čierna farba, predstavujúca múdrosť a plodnosť zeme. Osobitne oceňujem citácie z dobovej literatúry a zmienku o prvom románe vo forme listov, Vázení lásky (asi 1485) od Diega de San Pedra. Nachádza sa tu (s. 31 – 32) taktiež najpodrobnejší katalóg spisov Miguela de Servantesa Saavedru, s akým som sa doposiaľ stretol. Opomenúť nemožno ani životopisné medailóny osobností, ktoré podľa mojej mienky nepatria k všeobecne známym (napríklad básnik Juan Boscán Almogaver či matematik

a filozof Jan Marek Marci z Kronlandu). Často sa nezdôrazňuje ani fakt, že burza v Seville vznikla veľmi skoro (1503). Objavuje sa tu zmienka o pražskom Belvedéri ako obnovení antickej vily, o Španielsku ako bájnej krajine hesperidiiek alebo o Ferdinandovi I. Habsburskom ako „druhom Aeneovi.“ Vážim si taktiež občasnú presahu na súčasné slovenské územie (napríklad v súvislosti s vyššie spomínaným piaristickým či jezuitským rádom, u zakladateľa ktorého, Ignáca z Loyoly, ma v citovanej ukážke prekvapuje dôraz na silno fyzické vnímanie sveta). Autor s prehľadom zvládol i prácu s modernými technológiami a pri výskume zohľadnil tiež poznatky z internetových sídel viacerých knižníc.

Jazyku ani štýlu predloženej práce niet prakticky čo vytknúť. Je písaná vysoko odborne – ale uvedené vyplýva už so samotného jej názvu. Napriek tomu sa vďaka množstvu cenných poznatkov – z ktorých aspoň niekoľko zmieňujem inde – jej čítanie stáva skutočným obohatením. A hoci by som uvítal objasnenie menej známych pojmov, nenamietam voči jeho absencii – pretože ako som sa dozvedel, k zahrnutiu pôvodných štúdií došlo bez zásadnejších úprav. Niektoré myšlienky – či celé odseky – sa síce opakujú (napríklad poznámky na s. 18 a 46, alebo 14 a 66), no autor v úvode sám čestne vysvetľuje dôvod uvedeného stavu. Drobnú výhradu mám len voči poznámke pod čiarou (na s. 125), kde sa pri opise knihy (z roku 1688) spomína, že sa v nej nachádza veduta Budapešti – také mesto v danej dobe ešte neexistovalo, vieme o „Starom“ Budíne, „Novom“ Budíne a Pešti (podobne v iných súvislostiach na s. 214). Ostatné nepatrné chyby (napríklad letopočet 1888 namiesto správneho 1688 na s. 180) snáď ani nestoja za reč.

Vzniklo teda dielo, ktoré rozhodne má čo ponúknuť širokému okruhu záujemcov. A v tomto prípade vyzdvihujem aj jeho vyššiu náročnosť. Slovom: hĺbanie nad niektorými zväzkami síce predstavuje výzvu, no ten, kto sa ju odhodlá podstúpiť, dočká sa napokon mnohonásobnej odmeny.

Ján Jakubej, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre